

Mehmet Zekai'nin Kaleminden İsyân Günlerinde Bolu

Hamdi Birgören

Bolu, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2. Baskı, 2017, 390 sayfa, ISBN:978-605-4111-04-6

Bünyamin AS*

72

Sina Akşin, Milli Mücadele dönemindeki ayaklanmaları bir iç savaş olarak değerlendirmekle birlikte, günümüzdeki tutucu çevrelerin iç savaşı görmeye ve onu incelemeye yatkın olmadığını¹⁰ belirtmektedir. İç savaş yahut ayaklanmalar konusu *Milli Mücadele Tarihi*'mizde henüz yeteri kadar irdelenmiş bir konu değildir. Tamda bu noktada Hamdi Birgören'in yayına hazırladığı "*Mehmet Zekai'nin Kaleminden İsyân Günlerinde Bolu*" hatıratı bu sahadaki, Düzce ve Bolu ayaklanmalarıyla ilgili dikkati çeken bir eserdir. Düzce ve Bolu ayaklanmalarıyla ilgili başka eserler mevcut¹¹ olmasına karşın, *Mehmet Zekai'nin Kaleminden İsyân Günlerinde Bolu*" eseri kadar isyanın atmosferini ortaya koyamamaktadır.

Mehmet Zekai'nin Kaleminden İsyân Günlerinde Bolu eseri, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm Hatırat-ı Hayatiyeden Mevkufiyet Zamanları (s.13-158), İkinci Bölüm Muhtıra Defteri (s.157-283) ve Üçüncü Bölümde Belgeler (s. 285-356) yer almaktadır.

*Bilim Uzmanı, Öğretmen, Şehit Ömer Halisdemir Ortaokulu, Yunusemre/Manisa, bunyaminas20@mynet.com.

¹⁰ *Cumhuriyet* kitap eki, 10 Haziran 2014, Sayı 1270, s. 12.

¹¹, Selim Sarıbay, *İstiklal Savaşında Mudurnu-Bolu-Düzce*, Haz. A. Utkun Boyacıgiller, Aydın Halkevi Yayını, C.H.P Basımevi, Aydın, 1943, ss. 1-105; Süreyya Şehidoğlu, *Milli Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1970, ss. 1-112; Rükü Özkök, *Düzce-Bolu İsyânları*, İstanbul, 1971.

Mehmet Zekai, hatıratını 20 Temmuz 1920 tarihinde Birinci Düzce ve Bolu ayaklanmalarından sonra kaleme almaya başlamıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Büyük Harbin akabinde memleketin genel durumu, hükümet değişiklikleri, İzmir'in İşgali sonucunda Kuva-yı Milliye'nin doğuşuna ve sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden sonra telgrafla yönetimi ele almasına değinmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki kabinenin düşmesi konusunda Bolu Valiliğine gönderdiği telgrafına, dönemin Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar Bey'in, hastalığını bahane ederek kenara çekildiğini ve sonrasında türlü gelişmelerden sonra Bolu'nun Kuva-yı Milliye'ye katıldığını belirtir. Bu süreçte Mutasarrıf Ali Haydar Bey, Bolu'da İttihatçılar ve İtilaf arasında tarafsız bir siyaset takip etmiştir. Damat Ferit Hükümeti'nin düşmesi sonucu Bolu'da yapılan seçimlerde (Mebusan Meclisi için) Kuva-yı Milliyeci olan Cevat Bey (Mustafa Kemal Paşa'nın Yaveri), Tunalı Hilmi Bey, Nuhzade Mehmet Efendi ve Müftü Ahmet Tayyar Efendi mebus seçilmiştir. (s.16-20)

İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal etmesi sonucu (16 Mart 1920), Mebusan Meclisi Reisi Celalettin Arif Bey, Ankara'ya gitmek üzere 29 Mart 1920'de Bolu'ya gelip memleketin vaziyetini millete anlatmasından sonra mutasarrıf, Kuva-yı Milliye safına katılarak, İttihatçıların gazetesi olan ve mütarekeden sonra kapatılan "*Dertli*" gazetesini tekrar çıkartır. (s. 20-22)

Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasından sonra Ankara'da açılacak olan Büyük Millet Meclisi'ne katılmak için Bolu'dan İlyaszade Şükrü Efendi, Doktor Fuat Bey, Düzceli Nuri Efendi, Devrekli Müftü ve Hacı Abdülvahap'ın seçildiğini, ancak Hacı Abdülvahap'ın, muhalefet ederek Ankara'ya gitmeyip, istifa ettiğini belirtir. Bu dönemde Bolu Kuva-yı Milliye katıldığı halde Düzce'nin katılmadığını ve Düzce muhalefetinin Bolu'nun muhalefetinden fazla olduğuna vurgu yapar. Bu dönemde Düzce'de, Çerkez ve Abazaların eşkıyalıklarından dolayı idare-i örfiye (sıkıyönetim) ilan edildiğini ve pek çok kişinin de eşkıyalıklarından ötürü hapse atıldığını ve bu nedenlerle, 13 Nisan'da (1920) Düzce isyanının çıktığını anlatır. Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar Bey, isyanın Bolu'ya sıçramasını önlemeye çalışmasına karşın, tedbirli davranmaması nedeniyle, 18 Nisan 1920'de Düzce isyanının başlatan asiler, Bolu'yu ele geçirir. Düzce'deki isyanın Bolu'ya sıçraması, Bolu'nun felaketi olur. Bu ortamda Bolu'da başıbozukluk ve asayişsizlik baş gösterir. (s. 24-32)

Bolu'da bu gelişmeler yaşanırken 2 Mayıs'da, ansızın Arif Bey¹² komutasındaki Karahisar Kuva-yı Milliyesi Bolu'yu işgal eder. Arif Bey Bolu'da, beyannameler yayınlatır, tellallar bağırtır, Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'nu duvarlara astırarak, çok sert tedbirler uygular. (s. 34-40)

¹² Yarbay Arif Bey, Karakeçili Müfrezesi 300 atlısı ile Bolu bölgesindeki isyanları bastırmak için, TBMM tarafından meclisin açıldığı günler Afyon'dan Bolu'ya sevk edilir. 4 Mayıs 1920'de isyancıların Bolu'ya saldırması üzerine geriye çekilir ve Kızılcahamam bölgesinde 11-12 Mayıs 1920 gecesi çadırında faili meçhul bir saldırıda şehit edilmiştir. Kenan Esengin, *Milli Mücadele'de Ayaklanmalar*, Kamer Yayınları, 3. Baskı, Eko Matbaası, İstanbul, 1998, s. 99-107; Kuva-yı Milliye ve Arif Bey'in Faaliyetleri, Ahmet Altıntaş, "*Milli Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar*", Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 247-262.

Mehmet Zekai, Arif Bey müfrezesi için şu itirafta bulunur: “Ankara, bu kuvveti Karahisar’dan, düşman karşısından almış, Bolu’ya sevk eylemişti. Ne garip tecellidir ki, biz düşmanı bıraktık da birbirimizle uğraştık; Türk Müslüman kanı döktük.” (s. 40)

Arif Bey, Düzce’ye teslim olması için bir telgraf çeker, aksi takdirde Düzce’yi yakacağını bildirir. 4 Mayıs 1920’de Düzce tarafından gelen isyancılar dört bir yandan Bolu’ya ve Arif Bey kuvvetlerine saldırırlar. O gün, Bolu’da, çok kanlı çarpışmalar yaşanır. Bolu’da zulmün, vahşetin, canavarlığın hatır ve hayale gelmedik şekli, isyancılar tarafından gerçekleştirilir. Bolu’da çarpışma neticesinde oluşan asayişsizlik ve kargaşa ortamı isyancılar için fırsat olur. Bu ortamda üç yüzü aşkın ev asiler tarafından soyulur. Asiler Bolu şehrini soyarken, “Padişah fetvası ile bunlar bize helaldir” diyerek yağmayı gerçekleştirirler (s. 42-52) Bu olaylar üzerine bir rivayete göre ise Arif Bey, Bolu için şunları söyler: “Bir daha Bolu’ya gitmek nasip olursa Bolu namını yeryüzünden kaldırmazsam bana da Arif demesinler.” (s. 54)

Mehmet Zekai, isyan ortamı nedeniyle, 7 Mayıs’ta Bolu’dan ayrılarak Düzce’ye gider ve 14 Mayıs’a kadar orada kalır. Düzce’de herkesin silahlı olarak kalkışmada olduğunu görür. 14 Mayıs’ta Bolu’ya döndüğünde, asayiş sağlanmış ve İstanbul Hükümeti, Bolu’ya Osman Nuri Bey’i mutasarrıf olarak atamıştır. (s. 58- 68)

24 Mayıs’ta Mudurnu Cephesi’nin bozulması, mutasarrıf, Bolu Heyeti’nin Düzce’ye kaçması ve Kuva-yı Milliye’nin tekrar Bolu’ya geleceğinin öğrenilmesi üzerine Mehmet Zekai; Bolu’nun yakılması ve iftiraya kurban gitme ihtimaline karşın kardeşini de alarak bir grupla (16-17 kişi) Düzce’nin yolunu tutar. Dağ tepe demeden, yağmur çamur içinde, zorlu bir yolculuktan sonra Düzce’ye ulaşır. (s. 70-78) Burada, Kuva-yı Milliye ile Düzce asileri arasında barış olduğunu ve Düzce’ye Kuva-yı Milliye’nin girmeyeceğini öğrendikten sonra¹³, Bolu Heyeti ile hapisaneden çıkan Şeref ve Reşat Beylerle de görüşür. Ancak bu görüşmeler, sonrasında başına büyük bir dert açar. (s. 110-114.)

26 Mayıs’ta Çerkez Ethem Kuvvetleri Düzce’yi olaysız bir şekilde ele geçirir. Mehmet Zekai, Düzce’ye giren Kuva-yı Milliyecilerin, Çerkez Ehem’den “Anadolu Padişahı” olarak bahsettiğine dikkati çeker.(s. 120-122) Bolu Mal Müdürü Reşat Bey, Çerkez Ethem’in Divan-ı Harbine bir isim listesi verir ve o listede Mehmet Zekai’de vardır. Mehmet Zekai aynı gün evinden çağrılır ve Ethem Bey Müfrezesi’nde görevli Yüzbaşı Küçük Ethem (Şişman Ethem)’in emriyle, üzerindeki parası eşyası alındıktan sonra mevkuf olduğu gerekçesiyle hapse gönderilir. Aynı gün kendisini Ethem’in Divan-ı Harbi’de bulur. Küçük Ethem tarafından soyulduğunu ise daha sonra öğrenir. (s. 122-130)

¹³ Kenan Esengin, Mehmet Zekai’nin söylediklerinin aksi yönde görüş bildirmektedir. Bkz. Esengin, *Ayaklanmalar*, s. 95-108.

27 Mayıs'ta Çerkez Ethem'in Divan-ı Harbinde, Düzce İsyanı'nın elebaşları, Sefer Bey, Abdülvahap, Koç Bey, Katil Rüştü, Kamil Bey, Mehmet Bey, Galip Bey ve Gürcü Hoca idam edilir. Hapishanedekiler, Refet Bey (Bele)'in Düzce'ye gelmesine kadar korku dolu anlar yaşarlar. Ancak Refet Bey'in gelmesiyle idamlar durur. Mehmet Zekai, Çerkez Ethem'in cellâdı olan Cellât İbrahim'in gerçekleştirdiği bu idamları, ayrıntılarıyla anlatır. Ayrıca Sefer Bey'in, Refet Bey, tarafından Kuva-yı Milliye'ye kazandırıldığını, aralarında barış olduğunu ancak Çerkez Ethem'in, Sefer Bey'i çekemediği için, Refet Bey'in Düzce'ye gelmesinden önce idam ettirdiğini vurgular. Sefer Bey'in beş bin kuvvetinin bulunduğunu, Ethem'in ise bin kişilik bir kuvvetinin olduğunu, şayet Sefer Bey'in Kuva-yı Milliye'ye katılması durumunda Çerkez Ethem'in Anadolu Padişahlığının da gideceğine dikkati çeker.(s. 140-154.)

Eserin ikinci bölümü olan *Muhtıra Defteri*'nde ise Mehmet Zekai'nin Bolu Sultanisi'ndeki notlarından oluşmaktadır. Bu bölümde dikkati çeken en önemli husus ise 18 Nisan 1921 tarihinde 1500 kuruş maaş ile Bolu'ya iki muallimin atanmasıdır. Bu muallimler: Fransızca Muallimi Vâlâ Nurettin ile Nazım Hikmet'dir. Mehmet Zekai, Vâlâ Nurettin ve Nazım Hikmet ile İslam Kıraathanesi'nde görüştiklerini, her ikisinin de genç olduğunu, hayata yeni atıldığını, hele de Nazım'ın bütün bütün çocuk olduğunu belirtmektedir. (s. 196) Mehmet Zekai, 29 Temmuz 1921'de Asya Otelinde Gençlik Birliği Kulübü'nün açılması sırasındaki toplantıda, Nazım Hikmet Bey'in iki manzume okuduğunu belirtir. Vâlâ Nurettin 30 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'ya gitmiş ve dönüşte Nazım ile birlikte muallimlikten istifa ederek Trabzon'a gittiklerini telgraf ile bildirmiştir. 31 Temmuzda ise Bolu Mutasarrıfı Fahri Bey'in, istifalarını kabul etmeyip, yırttığını belirtir. (s. 235-236)

Mehmet Zekai hatıratında, Bolu'daki günlük gelişmelerle birlikte, vatanın bütününe ilgilendiren II. İnönü (2 Nisan 1921) ve Sakarya Zaferi'nin (14 Eylül 1921) coşkuyla kutlandığını ifade etmektedir. (s. 248)

Ülkenin zor günler geçirdiği bu dönemde Bolu'da yaşanan eşkıyalıklar, asker kaçakları nedeniyle Bolu'ya, İstiklal Mahkemesi Heyeti gelir. Mehmet Zekai, uzun uzadıyla İstiklal Mahkemeleri'nin bu yargılamalarından bahseder. (s. 255-282)

Eserin üçüncü bölümünde ise “*Belgeler*” bölümü yer almaktadır. Bu bölüm Mehmet Zekai'nin hatıratının bir bölümü değildir. Eseri yayına hazırlayan Hamdi Birgören tarafından esere bir bütünlük katacağı düşüncesiyle eklenmiştir. Belgelerden anlaşıldığına göre, Bolu ve Düzce bölgesindeki ayaklanmanın elebaşlarının, kendi aralarındaki yazışmaları olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla, araştırmacılar için kıymetli vesikalardır. (s. 285-357)

Mehmet Zekai'nin İsyân Günlerinde Bolu eseri, Düzce merkezli çıkan ayaklanmalarla ilgili canlı bilgiler ihtiva etmektedir. Mehmet Zekai, şahit olduğu yahut da duyduğu olayları kaleme almıştır.

Bolu, İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümeti'nin politikaları arasında sıkışmıştır. Şehir öncelikle Kuva-yı Milliye'ye katılmış ancak daha sonra, İstanbul Hükümeti'nin desteklediği isyancılar şehri ele geçirmiştir (18 Nisan 1920). İstanbul Hükümeti, halifelîği ve dini kullanarak Bolu'yu isyanın içine sürüklemiştir. 13 Nisan'da Düzce'de başlayan isyan kısa süre de Bolu, Gerede, Hendek, Mudurnu, Nallıhan Beypazarı ve Zağferanbolu (Safranbolu)'ya yayılmıştır. Ankara Hükümeti de bu durum karşısında Yarbey Arif Bey Komutasındaki Karahisar Kuva-yı Milliye Kuvvetleri'ni Bolu'ya sevk ederek, Bolu'ya hâkim olmuştur (2 Mayıs 1920). 4 Mayıs 1920'de isyancılar Bolu'ya saldırmışlar ve Arif Bey Kuvvetlerini şehirden çıkararak tekrar şehre egemen olmuşlardır. TBMM, Bolu ve Düzce bölgesindeki ayaklanmaları bastırmak için, Çerkez Ethem Kuva-yı Seyyaresi ile ve Refet Bey kuvvetlerini bölgeye göndermiş ve Çerkez Ethem Kuvvetleri, Düzce'ye olaysız şekilde girmiştir.

Mehmet Zekai, hatıratında, Bolu'nun başına gelenlerden adeta Düzce asilerini sorumlu tutmaktadır. Ancak Bolu'nun karmaşık günlerinde kendisinin tutumuyla ilgili açık bir resim çizmekten de uzak durmaktadır. Kendisinin ne itilafçı ne de ittihatçı olmadığını söylemekte, olaylar sırasında Bolu'yu iki defa, terk ettiğini belirtmektedir. Eseri yayına hazırlayan tarafından hatıratına ilişkin Düzce ve Bolu isyanlarını konu alan diğer kaynakları da göz önünde alarak bir değerlendirme yazılmaması ve hatıratındaki önemli kişiler için dipnot yoluyla bilgiler verilmemesi, çalışmanın eksik yönü olarak göze çarpmaktadır. Diğer taraftan Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günlerde, Bolu ve Düzce'de yanan isyan ateşinin, içinden yazılan bu hatıratın yayınlanması, araştırmacılar için son derece önemlidir. Ayrıca hatıratın aslı Osmanlıca ile Latin Alfabesine çevrilmiş halinin, yan yana sunulması eseri ilmi açıdan ciddi kılmıştır. Hamdi Birgören'in esere, dizin, sözlük ve dönemle ilgili fotoğraflar eklenmesi, çalışmaya zenginlik katmıştır. Hamdi Birgören bu hatıratı yayınlarken, Milli Mücadele döneminde Bolu-Düzce bölgesinde yaşanan isyanların ayrıntıları konusunda önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.